

Ljv. novom. gram. 1878

(Program des k. k. Real- und Obergymnasiums
in Rudolfsward f. d. Schulj. 1877/8.
Rudolfsward 1878
Stk 1-31

Slovenski dom.

(Temelj — 4 stebri — streha.)

Dobrovski, temelj.

Veliki možje so oni, katerih delovanje vplivuje na celi národ, ali na več národov; in to pa več let, dà, celo na veke, ali za vselej naprej.

Takih mož jeden je Dobrovski; on ni Slovenec, toda vplivuje na Slovence, dà, na celo Slovanstvo. Njega moramo toraj nastaviti za podlago slovenskega doma. Kako pa si mislimo to, naj navedemo sledeče stvari:

a) Dobrovski je spisal češko slovnico z naslovom: Lehrgebäude der böhmischen Sprache, Prag 1809; drugi natis 1819. — On je bil prvi, ki je zasledil v češkem narečji več verst glagola (kar velja tudi o drugih slovanskih); nastavil je 6 glavnih vrst z raznimi razredi, in tako postal kažipot tudi nam, kajti čisto tako kakor Dobrovski za Čehe, naredil je naš Metelko za Slovence.

Tako da imamo sedaj na podlagi staro-slovenščine (Miklošič-Janežič) določneje načrtanih 6 vrst glagola, v nekterih po več razredov.

- I. 7 razr. nesem, nes-ti; pletem, ples-ti; tepem, tep-s-ti; pečem, peč-i; pnem, pè-ti; mrem, mre-ti; vokalični a, e, i, u, znam, zna-ti; bijem, bi-ti.
- II. dvignem, dvig-ni-ti.
- III. 2 razr. štejem, šte-ti; gorim, gore-ti.
- IV. hvalim, hval-i-ti.
- V. 4 razr. delam, del-a-ti; pišem, pis-a-ti; berem, br-a-ti; sejem, se-j-a-ti.
- VI. kupujem, kup-ova-ti. —

Vsi ti razredi se razspólijo v sedanjku na 3 spregatve: — *am* — *em* — *im* (delam, berem, nosim), namreč, *am* imajo glagoli V. 1. I. 7. (znam); *im* imajo IV. in III. 2; *em* vsi drugi.

Že l. 1808. je Dobrovski svetoval Vodniku, — dopisovala sta si zaradi slovarja in slovnice — naj dela kakor on (Mitthlg. d. hist. Ver. 1861.). Vodnik namreč je bil nastavlil 3 spregatve: *gib-am*; *gan-em*; *gon-im*. Potem pa ima čuda mnogo izjem in nepravilnih glagolov. Kar kaže, da je bila njegova sistema pomanjkljiva, kajti v jeziku ni nič nepravilnega, in če se vidi kaj, temu je vzrok naše neznanje. Sedaj imamo samo 3 take glagole: *iměti-imam*; *hoteti-hočem*, ki stopita v sedanjku iz III. vrste v V. — in pa defektivni: *iti-idem-grem*, bom, sem *šel*. — Dobrovski je pisal takrat Vodniku: Če morete shajati s tremi oblikami, naj si že bode; toda jaz sem pa našel vseh 6 glagolnih vrst v vašem narečji, — ter mu je našteje, in svetuje, dobro bi učinil, ko bi ločil glagole na *-eti* in *-iti*; in pa ne delal toliko izjem; naj bi počakal njegove (Dobr.) slovnice, če se mu s svojo preveč ne mudi. Dobrovskega slovnica je izšla l. 1809. Vodnikova 1811. pa vpliva ni videti. — To je še le pri Metelku.

Kakor pri glagolu, tako je delal tudi pri drugih plemenih besedi (členih govoriških), da je namreč izločil najpreje korenike, potem razločil in razkrojil izpeljane in sestavljene besede (oblike), ter tako dočlil — *korenike* — *debla* — *pritikline*; češ da bi razkril umetni stroj (osnovo) češkega jezika, in pa pri suhoparnem jezikoslovstvu uril ne le spomin, namreč tudi razum. — Vpraša sam sebe: Ali si li smem laskati, da sem nastavlil tudi slovničarjem drugih slovanskih narečij načrt, kako naj bi se ravnali v prihodnosti za naprej? — dà, nastavlil si ga! priča nam je Metelko.

b) Dobrovski je spisal Staro-slovensko slovnico z naslovom: *Institutiones linguae slavicae veteris dialecti. Vindobonae, 1822.* — Tudi tukaj je postopal, kakor pri Češčini; iskal korenike, krojil sestavljenke, ločil pritikline — primerjeval je z novjimi slovanskimi narečji, ter nastavlil obširno deklinacijo in konjugacijo po deblih. S tem delom je odprl Dobrovski rov do našega starega zaklada; njegov vir je neosahljiv. On je zbudil dramečo Slovenščino in napotil na delovanje, on je tudi tukaj kažipot nam Slovencem; šli so za njim nadaljevaje in še gredo možaki — Kopitar, Miklošič, Jagić, Krek, idr. — in zaklad njegovega pričetja imamo založen v knjigah Miklošičevih. — Bil pa je Dobrovski tudi mož za to, da prične tako poslo; bil je vsestransko izobražen, bistri kritikar, strogi

02230/1950

filloog, ūmen orientalskih jezikov *) in ravno to ga je napotilo na Slovansčino. Imel je v rokah prepise najstarejih slovanskih rokopisov. On je bil toraj jedino zmožen, da sestavi historično-kritično slovnico za našo staroslovenščino, ki je bila po smrti Methodovi pregnana iz domovine, morala potovati po raznih pokrajinah, ter se tako mnogo spremenila po narečjih vsaktere dežele. Vse to so sprevideli učenjaki in pritiskali na Dobrovskega naj bi preobčil svoje delo, češ, le na podlagi izluščene staroslovenščine je primerjajoče jezikoslovstvo slovansko mogoče. To se je zgodilo po njihovi volji, ko je bilo delo končano, rekel je Kopitar: „Dobrovski ima povsodi kakega več ali manj vrednega tekmeča; tukaj pa je on sam strokovnjak (Meister und macht Epoche.)

Hitro se je raznesla ta velevažna knjiga po Ruskem, delali so snutke (ekscerpirali jo) iz nje za semenišča; Nemci so jo rabili, Jakob Grimm vele čislal. etc. etc.

Tem večje so Dobrovskove zasluge, ker ni imel prednikov, in pa ker je čisto originalen. Prva slovnica obrednega jezika je bila pisana ruski l. 1596. v Vilni, kakor piše Dobrovski v predgovoru: *Primus omnium Grammaticam linguae slavicae ecclesiasticae composuit Laurentius Zizania, quam inscripsit: Grammatika slovenska.* Bolj obširno je razpravljal pravila slovniška Meletius Smotriški okoli l. 1619. tudi v Vilni. Ta slovnica je bila večkrat ponarejena in proóbcena; za Dalmatine jo je latinski prevedel Matth. Sovich, in pridal glagoliško abecedo; za Srbe je izišla v Rimniku l. 1755. — To je porabil tudi Dobrovski, kolikor je bilo v njej. Toda bila je pomanjkljiva v deklinaciji in konjugaciji, izpeljave besedi Samotriški še celo nima, kakor ni jeden prejšnjih. Tudi način razprave in sistemo ima Dobrovski svojo lastno. — *Methodo nova tractandum aensui Meletii vestigia premens in iis, quae ille recte statuit, multa alia probare non potui, quae auctoritate veterum destituuntur.* praef. 63. — svest si svojega načela: der Grammatiker ist kein Gesetzgeber, sondern nur Referent, Statistiker und Ordner; kakor je pisal Vodniku l. 1808, —

Kaj pa je ta Dobrovski? prašal bi morda kedo. Za slovensko mladež (ona naj bi ga dobro poznala) naj posnememo kratke črte po Palackevem: *Leben und gelehrtes Wirken Jos. Dobrowky's. Prag 1833.*

*) To je umeti tako: orientalni jeziki sestavljajo cela besede s celimi besedami (agglutinirende Spr.); zapadni jeziki spreminjaje jedno in isto besedo (Flectirande Spr. Lat. Geršč. Slov. Germ.).

Dobrovski je poznal oboje; on je bistroumno pogledal v čudoviti organizem slov. jezikov; krojil, razlagal, sestavljal — vse etymologično

Dobrovski je bil rojen 17. avgusta 1758. v Jermetu pri Rabu, na Ogerskem, čeških starišev. Oče je bil vojak, dragonski stražnikar (Wachtmeister) in takrat bival ondi v taborišču. Deček 6 tednov star pride s stariši v Klatavski okraj na Češko domov. — Znamenito je, kako je začel šolati se. Oče, varčen mož, je imel v Deutschbrodu nekega dolžnika, ki pa mu ni hotel vrniti; pošlje mu toraj sina, ki naj bi bil pri njem na hrani ter hodil v šolo — tako je dovršil ondi 4 latinske šole. Oče je imel tudi v Klatavu takega dolžnika, pošlje mu sina — in tu je dovršil pri Jesuitih 5. in 6. šolo. Leta 1768. je šel na univerzo v Prago. Ondi se je preživel v instrukcijami in pa korrepeticijami s svojimi vrstniki v modroslovji. Bil je po vseh šolah prvi, in na universi se je tako odlikoval, da je l. 1771. bil proklican „Magister philosophiae“ in po takratni šegi dobil akademično plemstvo z naslovom: Nobilis de Lauro. L. 1772. je stopil v jesuitski red, h čemur ga je napotil vodja in njegov pokrovitelj jesuit Stepling. Ko pa je bil jesuitski red že naslednega leta odpravljen, vrne se Dobrovski na universo ter biva ondi do l. 1777.

Kteri možje so v tem času naj bolj vplivali na njegovo delovanje, to ni znano. Brž ko ne, on sam na-se. Kajti bil je on mladeneč krepkega, iskrenega duha, čvrstega telesa, lepe rasti, blagega srca, bistrega uma, že od mladih nog delaven, nkaželen, pošteno častihlepen, imel je trden in zvest spomin, in nekako posebno zmožnost primerjevanja (Combinationsgabe). Vse to mu je pripomoglo, da se je v theologii najbolj poprijel starih jezikov — in že tu začel misliti na slovanske jezike — podučeval je svoje součence v Arabskem, Kaldejskem, Sirskem.

Ni še končal svojih študij na vseučilišču, ko ga nasvetuje Stepling kot učitelja filosofije in matematike slavni hiši grofovskeje Nostic-ov, pokroviteljev lepih umetnosti in vëd; preživel je ondi najlepše dni delovanja l. 1776—1787, seznanil se z najveljavnimi možmi domovine svoje; vsem se je prikupil z lepim obnašanjem, šegavostjo, bistroutmom, z obširnim in temeljitim znanjem. Slavni zgodovinar Pelzel, njegov nadzornik, napotil ga je na češko zgodovino in literaturo; njemu je nabiral po bibliotekah gradiva, zá-se pa mnogo mnogo pridobil, in ravno po teh ovinkih je prišel na pot, ki ga je pripeljala do neumerljive slave.

L. 1786. je bil posvečen za mašnika od svojega prijatelja Hay-a, škofa kraljegradskega. Takoj potem je postal podvodja glavnega semenišča v Hradišu. Tu se je pečal v prostih urah s crkvenimi razmerami starih časov na Češkem, primerjal stare biblije české s Staroslovenščino, z etymologijo slovansko o primeri orientalnih jezikov. L. 1787, je postal pravi vodja Hradiškega seminara. Ko pa so bila l. 1790. vélika semenišča odpravljena, vrnil se je Dobrovski k Nosticu nazaj.

Odslej je živel samo vedam; imel je nekaj penzije iz Nosticeve hiše, nekaj od države. „Česka družba věd in umetnosti“ ga je pridobila si za delavnega uda; tu je delal, pisaril na vse strani. Velike slave se ima družba njemu zahvaliti, pa tudi on njej, ker ga je spodbadala naj deluje, da nebi njegovi zakladi ž njim vred pogreznili se v zemljo. — Ko je l. 1791. cesar Leopold po kronanju počastil družbo z navzočnostjo, govoril je Dobrovski pred cesarjem: „Ovdanosti Slovanov habsburškej rodbini“ ter priporočal in prosil cesarja, naj bi varoval narod češki in jezik jegov, kot najdražo podedščino, zoper vse napade in zatiranje. — Čez dva dni dobi družba od cesarja pohvalno pismo, češ da dobro deluje na národnem polji, vrh pohvale pa še 6000 fl. „za potovanja, preiskovanje, in sploh slovstvene stvari.“ — Družba je sklenila, da potroši nekaj teh penez na to, da pošlje Dobrovskega ns Švedsko, naj bi šel iskat tistih spomenikov zgodovinskih in slovstvenih, ki so jih odnesli Švedi iz Češke za časa 30letne vojske.

Dobrovski je nastopil pot z grofom Sternbergom 15. maja 1792. Med potjo seznanil se z znanim slavnim Schlözer-om in drugimi. V Stokholmu, v Upsali, in drugod popisal vse, kaj je in kje je kaj našel, da se vé, kje je iskati. — Potem je šel na Rusko 3. avg. Tamkej je bival 2 meseca v Petroburgu, 2 meseca v Moskvi; v obeh mestih je prevohal vse biblioteke, vse arhive, ter si nabral gradiva za svoje „Institutiones“ kar beremo v predgovoru. Katalog slovanskih rokopisov si je prepisal. On toži o malomarnosti ondotnih učenjakov za slovanske študije, pa je vesel, da je videl, kar je želel videti. — Rad bi šel še v Kiew, toda nakupil si je bil mnogo staroslovenskih knjig, ter mu je pomanjkovalo penez; toraj se vrne skozi Varšavo v Olomuc nazaj — 3. febr. 1793. —

L. 1794. sprcmiljal je mladega odgojenca grofa Nostica po Nemškem in Laškem. Povsodi je preiskaval Dobrovski slovanske spomenike, kjerkoli jih je bilo zaslediti tudi na tej poti. Dobil jih je zlasti v Benetkah, tem starem, prvotnem sedežu jugoslovanske tiskarije; v zalogi glagoliškega, kirilskega, pozneje dalmatinskega knjigotrštva. — Nazaj sta šla skozi Ljubljano.

Obhodil je tedaj Dobrovski vse slovanske narečja (dežele), preiskovaje spomenike, primerjevaje narečja, opozovaje šege in vaje. Plod svojega trdnega spomina, bistrega uma, neutrudnega delovanja je založil v obilnih knjigah kot podlaga slovanske filologije potomcem.

Umril je v Brnu pri svojih prijateljih 6. jan. 1829. — Grof Hugo Salm mu je postavil spominek, in prijatelj prof. Meinert napisal:

Hungaria me genuit
 Bohemia sibi literisque vindicavit
 Moravia regendis alumniis quondam adhibuit
 Nunc pia composuit
 Slavica qua patet terra non ignorat
 Amici lugent.

E queis Hugo comes de Salm hoc monum. p.

Dobrovski je pisal mnogo. Palacky nam navaja 57 spisov, večih in manjših; obravnavajo večinoma češko literaturo, češko zgodovino, pa tudi obče slavjanske stvari, ki jezikoslovje razpravljajo. Med družimi, razun pred navedenih dveh, važna sta za obče Slovanstvo Slavin 1806, in pa Slowanka 1814—1815. nekak časopis v zvezkih, kot poslanca iz Češke do vseh slovanskih narodov in narečij, za zgodovino, starožitnosti in literaturo vseh slovanskih plemen.

Da je moč dostojno ceniti zasluge naših glavnih mož (4 stebrov), moramo ob kratkih karakteristikah načrtati osodo Slovenščine v prejšnjih časih, in pa razdeliti celo slovensko literaturo na 4 dobe.

Ko je bil vladehlepni Arnulf poklical Magjare zoper Svatopluka, prihrule so divje čete, podjarmile Slovence v njihovem starem sedežu, v Panoniji. Nekaj se jih je omaknilo proti Karpatom v Slovakijo, nekaj po Kranjskem proti Jadriji, nekaj jih je ostalo v stari domovini — ki še dandanes tužno životarijo, kot monumentum perenne stare naše slovenske Panonije. — Tako so nas Slovake in Slovence razkrojili Magjari.

Stara mati, omikana Slovenščina, morala je iti iz domovine svoje; sestrice so jo rade gostoljubno sprejele; ona je rascvitala se in še se razcvita. Samo jedna hčerka je ostala doma; toda brez blažene matere ni se mogla razvijati brhka hčerka Slovenija, trdo je zaspala, spala in spala skor celih 600 let. Kajti ptujstvo je pritiskalo na-njo; domačini omikani so jo zanemarjali, ter poprijemali se tuje omike, tujih šeg in pa jej vrivali tuje jezike. V takih razmerah si hči stare matere ni mogla opomoči; ali vendar vse te nezgode zatrla je niso; pod trulim truplom je klila iskra Slovenije v prostem narodu.

I. Doba.

Slovenščina se vzbudila.

Prebudil jo je Trubar (r. l. 1508. na Raščici na Dolenjskem, u. l. 1586. v Derndingu na Nemškem); hitro je zbudila se ter jela delovati. — Je pa očitni dokaz, da ima Slovanščina neko nerušljivo jedro v sebi, to, da so našo Slovenščino v teku hakih 30 let slovniški vredili za pisavo 4 možje (Trubar, Dalmatin, Krell, Bohorič). Vkljub tolikoletnemu spanju se ni spremenila v bistvu nič; deklinacija je kakor v Cirilici, konjugacija isto tako.

Res da je nekatere oblike zgubila (aorist, imperfekt), toda to ona namestuje z glagoli dovršnimi in nedovršnimi (časova doba — časov način) res, da je zgubila mnogo besedi, toda ona namestuje z drugimi — včasih s slabejimi tujkami. Nekatere besede staroslovenske je naša slovenščina zgubila (posečati — mi obiskati, Hrvatje — pohoditi, Srb oblažiti, ker smo vsi zgubili pravi izraz); nekatere so v rabi v drugem pomenu ali odrastliki (treba — sacrificium, treba je — opus est) nekatere v posameznih izrazih, v ožjem pomenu (otvrsti-aperire — vrzel pri ograji, onž-vincula, vlož, gož pri cepeh, jarmu).

In tako se jezik vávek preraja; stara lipa poganja nove rastlike, in ravno to priča temu, kar pravi Safarik: Slovanski jezik je izvirni jezik, t. j. slovanščina je veja onega izvirnega jezika, iz katerega je nastal sanskrit. Znamenito bi bilo opazovati, kako in o kolikih dobah se jezik spreminja; želeli bi bilo, da bi mi imeli vsaj na polstoletja jedni spis, naj bi opazovali spremembe. — Slovenščina teče, kakor voda pod gorami, — Unca — Pojka — Ljubljanca, razna imena pa isto bitje.

Ravno zato so nam spisi Trubarjevih sodelavcev neizmerne važnosti. Oni niso bili filologično izobraženi — razve Bahoriča. Oni so toraj pisali, kakor je govoril narod. Jezik je kakor sedaj, če ni prav pisano, krivi so oni, ki ga niso umeli pisati natanjko po glasu; jezik se v 300 letih ni spremenil v bistvu, pač pa imajo oni nekatere besede, in nekatere oblike, ki so bile v staroslovenščini, sedaj pa jih ni. To je ravno tek razvijanja — ali na bolje, ali na slabeje, na to vplivujejo okolišine. — Trubarjevih sodelavcev dela so nam postaja na širnem potu naše matere slovenščine. Oni so nam — nolentes — mnogo pripomogli. Moramo biti jim hvaležni; kajti oni nam poročajo, kako je takrat narod govoril; oni so začeli novoslovenski pisati; oni so latinščino vpeljali — seveda bi bila Cirilica spretnjeja, toda za zapadne dežele je bolje tako (Trubar je pisal l. 1550. svoj katechisem nemški, pa je koj sprevidel, da ne gre), oni so prvo tiskarno vpeljali v Ljubljano. —

Če smo jim hvaležni mi, ni jim hvaležna slovenščina; kajti oni so jo vkovali v ptuje spone, nemški oblekli, ter slovnico nastavili na nemški podlagi. Bohorič ima samo 4 sklone po nemškem; da si je bil filologično izobražen, vendar lokala in instrumentala ni videl v Slovenskem, ko ga je pač v Latinskem poznal. Praepozicij niso umeli in ločili (Kianesu, Kiordanu). Vpeljali so artikel v pisavo, (in ta revež se plazi celó do Kopitarja). Spodrinili narodni duh in zatirali narodne pesmi, kajti Trubar je prepovedal vse pesmi, ki niso tiskane v njegovih knjigah.

Slovenščina se je bila hitro vzbudila, toda sprevidela je kmali, da ni še čas vstajati; kajti oni delavci niso delali iz prave srčne ljubezni do stare matere Slave, marveč njim je bilo na tem, da bi brzo razširjali svoje „reine Lehr“, ker so videli, da jim drugače ni priti narodu do živega.

Tu moramo nekaj omeniti. Večkrat se bere in sliši: Protestantje so slovensko literaturo osnovali; katoliki so jo zatirali in bukve žgali. — Toda pomisliti je, da protestantje niso delali zaradi slovenščine; ona jim je bila le pomoček in jedino sredstvo za njihove namere. Ko bi bil takrat protestantizem prodril, nebi imeli sedaj na Kranjskem nobenega Slovenca več. Kako so germanizovali po šolah, beri pri Dimicu III. pag. 158. 160. 177. *)

Poglej na Posansko. Mlada deklica trdega Poljaka hodi v nemško, protestantsko šolo; odrastla deklina se omoži s pruskim naseljencem — in stari oče nemore govoriti z vnučici. (Jordan, slav. Jahrbücher). Te misli je bil tudi Slomšek, ki je rekel: Slovenismus Katholicismus — Deutschthum Luterthum. Zato se je vpiral ponemčevanju z vsemi močmi — kar pa ga je tudi potrló. —

Chrön ni preganjal slovenščine, ampak lutheranizem. Res je obžalovati, da je zadelo to tudi knjige; toda taki so bili takratni časi. Bukve so jemali in trebili izmed prostega ljudstva, duhovnom pa je bilo pripuščeno rabiti je zaradi slovenščine. Spravljeno jih je bilo vsake vrste nekaj v jesuitski biblioteki. One pa so s kolegijem vred zgorele l. 1774. In to je škoda, ki nam je obžalovati, ne pa psovati Hrena.

*) Den Schülern der zweiten und dritten Klasse war das Sprechen des Windischen verboten, „ut paullatim assuefiant ad linguam germanicam.“ — „Singuli hypodidascali suos habeant observatores, quos Coricaeos appellant, qui tam garrientes slavice, quam in ludo forisque modestos annotabunt statisque temporibus indicabunt puniendos ut decet.“

II. Doba.

Slovenščina dremlje.

Blaga devojka, videti, da ni še čas vstati, položi nježno glavico ter zadremlje — dremava in dremava še dolgo časa. — Res bili so možje, ki so pisali slovenski in se trudili, toda bili so osamljeni, vsak po svoje, brez podpore, brez vzajemnosti. Tu naj navedemo imena slavnih s kratkimi opazkami:

1. Hren (Chrön), škof Ljubljanski (1560—1630.), pisava dobra.
2. Slavni Schönleben (1618—1681.), ad faciliorem populi intelligentiam grdo nemškuje.
3. Kastelec Matija, korar v Novomestu (1620—1688), vrli mož, bil arhitekt, pisal 8 knjig, branje med ljudstvom širil; pisal prvi vocabularium; rabi še pravilno življenje (vitae ratio), pa tudi leben; loči morem, moram; ima ni-ni, -om in -am.

*Pomislite enu malu vaše življenje od mladosti, inu more biti de ne naideste eniga dne prez nadluge: tukai smó u' eni tuji deželi, neobstoječi, usakdanim vojskovanju, polni reive, inu žalosti: poflissaimo se po tem večnim Paradyži, kateriga nam je Christus gori odpèrl s' njegovo britko martro inu tèrpleniam: sa tú usé našé misli, in želé nai bodo li po tem Nebeškim. — Lubesnivi pèrjatei, pošlušajte kaku lipú inu pèrjaznivu nas ty vučeniki opominajo, kir pravio, de tu narbulšc pèrprauleniu k' enu dobri smèrti, je enu nedolžnu, krotku, Bogaboječé živènie: ta kir lepu živu, ta lipú umèrje. Pogostim se spovèdati, flissik moliti, Bogá čéz usé ryčy lubiti, svojga bližniga ne ražaliti, u' potrebi niemu dobru sturiti: letú je tu pravu pèrpraulenie h' dobri smèrti. — Daj mi tudi sovražnikom, Iz serca odpustiti dai nam gréšnikom. V' čistim lebni hoditi. Pusti tudi de me uselei tvoja bessèda spiža; De u' dobrim inu u' slei, Nebú se k' meni bliža. *)*

4. Tudi Valvasorja (1639—1693) moramo povzeti, kajti lib. VI. cap. I. piše kot Slovenec: Slovenski jezik imenuje naš jezik; očenaš ima v 13 jugoslovanskih narečjih; pozna in loči germanizme; govori o glagolici in Cirilici, (se ve, napačno); govori o slov. akcentu; — krajevnim imenom prideva vselej slovenske.

5. Mikec. 6. Čandnik. 7. Wolf.

*) Ker ni pri rokah Bohoričice, vzeli smo dotične stvari iz Gajšice; sicer vse vestno ponatisnjeno. Stavec.

8. Joanes Vipacensis (Tom. I. 1691. — IV. 1700), (rojen v Križu pri Vipavi l. 1645? 50 let redovnik kapucin; umrl 18. okt. 1714. v Gorici) dober govornik, ima rythmus oratoricus, tudi enklitike že dobro rabi, ima pa germanizme in lahizme med Kranjšino.

Nekadaj só malu velali, inu štimani bily kuhary, inu kuharce, zakaj ludje yh nej so poterbovali, dokler só živeli s' sadam te zemle, inu cilú malukadaj só kuanu jedli, nej só bily slatkosnedici hakor só sdaj, kir ner vekši skerb imao svojmu trebuchu strejči kakor de bi trebuch nyh Bug bil, od katerih je djal S. Paulus. „Quorum DEUS venter est.“ Vsacu jutru bote vidli več ludy na placi kupuvati, inu predajati za trebuch, kakor pak v' Cirkvi per S. Maši: Rajši gredò na terg, kakor k' Sveti Processij: lepši ym diši duh od prate v' kuhini, kakor žegnanu kadillu per Altaryh: Rajši pošlušajo seklati klobasse, kakor orgle: ym ble dopade škripajne teh ražnou, inu cverčajne tiga pohajnia, kakor ta ner lepši štima na Chori: ble ym dopade ena majolika Slatkiga prosekarya, kakor ta ner vekši Rimski odpustik.

9. Hipolit, kapucin v Novomestu (circa 1660—1722.); prvi Dictionarium trilingue, druga slovnica (t. j. Bohorič posneti), pisava ni slaba.

Oráč vpréze te volle pred plugom inu deržéč s'to livico ta plužni ročaj, ali kleišče, s' desnico to plužno odko, ali stergáčo, s'katéro on na stran odmakúje te gručé, orje ali rejže to zemljo s' lémežom ino s' čertálom (katéra popréj z' gnujam je bila potréssena ali ognójána), inu dela brazde. Takrat seye on tu sejme inu pohléjče tuistu z brano. — Ovčar, ovčji pastir, ali čejdnik, passe to čejdo, oskerblén s' eno pisčáuko, pastirsko taško inu s' pastyrsko pálico, per sebi imejóč éniga óvčjiga psa, kateri je orožén zupér voučjé s' enim bodéčim ogérľjam, ali grebénam, — Te čibéle royé inu dajó timu royu eno máčico, ali krajľiča, taisti roy, kadár on hoče proč zletéjti, ali pobéjgniti, bo nazaj poklican iz žvénkajnom ene medénice ali ponve, inu se zapré inu dene v'en nov pajn (korbo čibélnik); oné napravljajo šestovogľaste célice inu napólnio teiste s rožnim žonflam, inu déľajo medénu satorjé, z' kateriga ta med vun solsy. Tu suhu satorjé na ognju rezcvrénu rata k' vusku.

10. Basar (pridige 1734).

11. Paglovic (1679—1759) fajm. v Šmartnem na Tuhinskem; vrli mož; on je vstanovil prvo hranilnico na Kranjskem, jesen kupoval žito, spomladi prodajal po tisti ceni; jemal od ranjša 3 reparje, plačeval pa po 2 reparja, tako je ostalo vse blago doma, sedaj pa Tuhinci Kamni-

čanom hiše zidajo; on je vstanovil farno kroniko; on je imel domačo šolo za dijake in oni so morali otroke podučevati, — ljudstvo ga ima še v spominu; pisal je mnogo, toda tako, kakor ondotni govorijo.

Tobias pak je šou tie, inu en pesssek je žnim tekou, inu to pervo nuč je on ostou per ti vodi Tigris. Inu je šou tiekei, de bi svoje noge umou, inu pole ena grožna riba se je vnkei spustila, de bi ga požerla. Pred to se je Tobias prestrašou, inu je s' glasno štimo upou inu diau: Gospud ona me oče požreti. Inu ta Angel je diau k' niemu: popadi jo za čelusti, inu jo k' sebi potegni, inu on je to sturou jo je potegnou na suhu, ona pak je začela pred njegovimi nogami čepetati. Tedei je ta Angel rekou: Resseki narezan to ribo, serce, žouc, inu jetra sebi ohrani, zakaj so potrebné, inu dobre k' arcniám. Kateru kir je biu storou, sta ene kosce od ribe spekla, inu sta jih sabo na pot uzela, to drugo sta nassolila, dokler bi peršla v' to meistu Rages v' Medii.

12. Val. Popovič (Štajarc 1705—1774), on je prvi sprožil misel, da se mora latinica za slovenščino pomnožiti — to je storil Metelko.

13. Marka Pohlin znani (1735—1801); marljiv mož, mnogo pisal (21 tisenjenih, 11 ne tiskanih spisov); mnogo kvaril v slovenščini, mnogo, pa preveč grajan — vsaj je Vodnika postavil na ôder, vnel mlajim ukaželnost in dal razumnim povod na premišljevanje; on je negativno več koristil, nego pozitivno pokvaril.

Sedaj se je jelo daniti, zarja je napôčila, delovali so: na Kranjskem 14. Japelj (1744—1807), in 15. Kumerdej (1744—) na Štajarju preblagi domoljub 16. Leopold Volkmar (1741—1816), in pa na Koroškem vrli 17. Gutschman, ki se je prvi oglasil zoper Pohlinove novarije.

Cela ta doba je žalostna; vidi se, kako malo more storiti najboljši človek, pri naj boljši volji, če je osamljen. Britko jo je naslikal Slomšek v Volkmarjevem životopisu Drob. 1853. str. 119. rekoč:

„Žalostni časi slovenšine bili so za rajnega Volkmera; vsa v prahu in v mahu zarašena je slovenšina spala. Nemci in drugi ptuji sosedi so jo ôrtili in zaničevali, vlastenci so se nje sramovali; kaj čuda, da ni bilo čitati slovenskih knjig, niti bilo moža najti, kateri bi jih bil po slovensko pisal. Na kmetih ni bilo šol, po trgih in mestih se je učila nemščina in latinščina; onedve ste košato zamizoj sedeli, nji sestra je pa za vratmi pozabljená medlela. Slave slavni sini so znali vrlo pisati nemško in latinsko, gučiti po italiansko in francosko, v svojem jeziku maternem se niso dali slišati, kakor hitro so gosposko suknjo oblekli. V Celovškej duhovščini, v semenišču večidel slovenskih dušnih pastirjev,

ni bilo najti slovenskih knjig razun Guzmana nemško-slovenski besednik, in pa kratko premišljevanje večnih resnic, slovnice izmed jezer učenih Slovencev eden poznal ni. Po tri duhovnije ali fare si lahko prehodil, poprej, ko si slovenski evangelj ali pa unih 68 svetih pesem najdel; in če je kdo vedel svet pasion (terplenje Kristusovo) čitati, ali pa sv. evangelj povedati, je bil ljudem kakor prerok imeniten. Veliko duhovnikov bilo je med Slovence poslanih, kateri še niso slovensko brati znali; cerkvenik jih je v saboto naučil sv. evangelj brati, katerega so v nedeljo na leci ljudem s težavo povedali. Ni bilo dobiti slovenskih pridig; jih pa tudi duhovniki pisali niso. Iz nemških ali latinskih knjig so po verhu mlatili; in lahko se ve, da je bilo več plev ko pa zernja, kar govor zadene. Drugi učeni stanovi se za svoj materni jezik zmenili niso. Tako se je vboga slovenšina ksala, pa tudi omika Slovencev je toliko zaostala, da smo bili narodom v zasméh in oporeko. Vsakojškega serca je moral biti torej mož, kateri se je upal zaničevanega jezika lotiti in obuditi med svojim narodom dušno življenje. To so storili na Kranjskem rajni Juri Japel, Guzman na Koroškem in na Štajarskem naš slavni Volkmer.“

III. Doba.

Slovenščina vstala

Kar Vodnik zakliče: Slovenija vstani! Slovenija vstaja, zdihuje: Kdo kliče na dan? Vodnik pristopi in spravi Slovenijo na noge. In Vodnik je odslej zanaprej slovenščini vodnik.

Vodnik je Slovenščini I. steber.

Kdor se nezaveda svojega naroda, ta se nezaveda niti samega sebe. — Vodnik se je kmali zavedel, da je sin velečastne matere Slave; da je njegov narod veja velikanskega Slovanstva; dá smo Slovenci neposredni potomci starodavnih Panoncev, ter toraj prvotni stanovniki v tukajnih pokrajinah. Toraj je po pravici veledušno vskliknil:

Od prvega tukaj
Stanuje moj rod,
Če ve kdo za druga,
Naj reče, od kod?

Navdušen te zavednosti, delal je za narod do ure zadnje. Ker je Vodnikovo življenje v vseh tužnih razmerah dovolj znano po raznih popisih (zlasti po Marn-ovem jezičniku 1876.) — nujmo posnemimo tukaj le njegove glavne zasluge, v dokaz, da je Vodnik res I. steber Slovenščini. — Pričnimo pri pesniku.

Vodnik je čutil kmali v mladosti pevski duh v sebi. Marko Pohlin ga je zbudil in napotil na pevsko ledino; če ne za drugega radi, za to mu moramo biti hvaležni Marku. Vodnik je slišal in občutil mile glase Vile slovenske: ubral je strune in v narodnem duhu zapel. Narodna zavednost mu je budila Vilo — in Vila ga vnemala za domovino, ter ga navduševala z duhom matere Slovenije. Kar je čutil, to je izrazil v prosti, pa krepki besedi domači. On je poslušal in slišal, kaj in kako je pela Slovenja. On je vedel ceniti národno blago, toraj rad poslušal stare, pa tudi sklenil, delovati naprej samostalno — in to je najbolji dokaz njegove ukaželnosti, njegovega rodoljubja. Ko čuje stare, vzklikne prav staro-kranjski pietetno:

Kar mat so učili.
Me mika zapet;
Kar stari zložili,
Za njimi posnet.

In ravno s tem je nastavljal, morda ne vedé kot vneti vates, navdušeni mantis, svoja dva principa, da hoče namreč stare poslušati, pa tudi sam delovati, to je, a) stare pesmi nabirati, b) nove skladati, in sicer v narodnem duhu, — in v tem je Vodnik velikansk, zavest steber nezavestnemu národu.

a) Vodnik je sprevidel važnost národnih pesmi; toraj jih nabiral, opilil, olikal in dal národu nazaj. — Narodne pesmi so lastnija celega naroda; ne da bi je bil zlagal celi národ, marveč posnete iz naroda, pete v narodnem duhu; ime skladatelja je pozabljeno, pesmi pa živijo v národu. One so slike mišljenja tistih časov, v katerih so nastale; one so zrcalo značaja in duhovitega življenja posameznih narodov. To videti, napotil se je Vodnik, kot vrli rodoljub, nabirat vse, kar tiče v tej zadevi narod, ter popraviti in preobčiti. On je tedaj prvi, ki je národno blago nabiral in otel pozabljenju. Pač je bil pred njim anguštinec Dizma Zakotnik, ki je, kakor poroča Pohlin, zapisal: Pegam, Turška kobila, Kralj Matjaš, Lipa na starem trgu, Lepa Vida, pa tiskane niso. — Vodnik je nabiral, toda nabral samo jih sedem. Ni čuda, da se je pogubilo toliko národnega blaga; kajti slovenski narod je bil že od ljudskega preseljevanja sem vgrožden med tuje narode, ki mu niso bili kaj posebno prijazni; stiskali so ga Avari, za njimi ga deli Franki v jarem, potem Madjari nadlegovali; nemški in laški misjonarji zatirali in skorenino pulili vse, kar je izviralo iz paganstva in bilo národno. Tako je zginila samostojnost, minuli običaji, šege, navade, in — ž njimi omolknila národne pesmi. Dà, kolikor jih še životarilo, zatirali so je v Trubarjevi dobi. Izmed Vodnikovih naj omenimo mimogredé samo dveh: — V o z n i k. To ti je lahkomiselne Dolenke prava

slika, ki še dandanes velja, in pa ravnodušnega, če tudi ne pretankovestnega Gorenca. — Pegam in Lambergar. Na prvi pogled kaže ta pesem ti prostega gorenca, ki si misli Dunaj, kakor veliko vas; sredi mesta je tratica, na tratici raste lipica, pod senco je mizica, in okoli mize gospoda pije itd. — Da je ta pesem na gorenskem doma, to kaže tisti *o* v dat. in lok. mesti *u*, ki je tam gori še sedaj med narodom (n. pr. v kevdro). V prvotnem natisu (Zupančič l. 1807) ga je Vodnik pustil, n. pr.: „Kraljestvo“ našmu glihe ni, list ponese tje „Kristofo Lambergarjo“; al tu na terg „širokimo“. Tudi rebulica (pié sladko rebulico) je znana le na gorenskem, dolenc je ne pozna; kakti ne bržanke, ki jo Tržičan tako obraja. Kakor je ta pesem prosta sama na sebi, vendar je velike važnosti, že zato, ker je naj stareja sedaj natisnjenih, in to v raznih oblikah. Ker je globoko v narodu zasajena, vredna je da jo malo ogledamo.

Hicinger (Vodnik Album. p. 24.) pravi, da bi ta pesem utegnila izvirati iz onih časov, ko so se Slovenci borili z neoddivjanimi Madžari. — Jaz bi jej naredil ta-le komentar po nekih ovinkih: Vsak *mythos* (pravljica) ima historično podlago, zgodovinsko jedro; važne dogodke narod pripoveduje, pesniki je opevajo, nekaj pridevajo, nekaj izpuščajo po raznih razmerah krajev in časov — to je ne pisana zgodovina naroda, to je ustmeno sporočilo. In tako se zgodi, da se nakopičijo na jedno znano osebo slavna dela več stoletij, in več raznih mož. Zasluge so ostale v spominu naroda, osebe so se pozabile; narod je sporočal dogodke, ker so bili važni za-nj, osebe pa spreminjal, ker niso bile napisane. In tako je naš narod znašal dela starih dogodkov na znane može slavne. — Pesem govori o boju in ljutem boju. Nasprotnik Kranjcu je Pegam, — kaj je to družega nego pagan? samo da je po govorici oblikan. In koliko so trpeli Slovenci po divjih paganskih Avarih, pozneje po sirovih Madjarih, to ima zapisano zgodovina; ni čuda, da je ostalo tudi po ustnem sporočilu, ter prešlo v pesmi, — ime ni znano, dogodka je ostala.

Po drugi plati je pomniti to: Rodbina Lamberg je bila v 16. veku, in pozneje slovita na Kranjskem; odlikovali so se v turških vojskah, bili so često deželni predstojniki, in tako národu sploh v dobrem spominu. Rodbina Lambergov se je ustanovila l. 1516. v Černelem (Rothenbüchel) pod Kamnikom (Valv. XI. 475.). Rodbina Lamberg je imela posestva na Kamnu, na Gorenskem. Valvasor (XI. 548.) pripoveduje, da je bila vgrada na „Kamnu“ v neki sobi slika dveh vitezev; Kra-

njec Lamberg se bojuje z nekim silovitim knezem češkim, kojemu ni bil nihče kos, Lamberg pa mu je glavo odsekal. In pristavlja Valv. da te razlage slike ni nikjer bral, (bei keinem Scribenten) samo znana mu je po starej ljudski pesmi. In ravno to kaže, da je pesem res stara; in še stareja od Lambergov, samo da so starodavne spomenike pozneje prikladali obče znani slavni obitelji in rekli po kranjski Lambergar. Starodavni boji s pagani — Pegam — se nanašajo na Lamberga, in tako je nastala pesem „Pegam in Lambergar.“

b) Kakor je Vodnik čutil pevski duh, tako je tudi kmali uganil, koja mēra (metrum) se naj bolj prilega narodni modrici. Razun navadnih mēr rabi v izvirnih in posnetih pesmih svojo lastno. On je namreč za temelj vzel si grški Choriambus, — o o — (*úm ti je dán*); pridel zadej krečino o (*išče te sréča*), ali spredaj kračino (*živím in gorím*), potem pa sredej in zadej kračino (*redíla me Sáva*).

In tako je nastvil 4 oblike:

- 1) — o o —
- 2) — o o — o
- 3) o — o o —
- 4) o — o o — o

Te pa se rabijo tako, da se veže to po dve in dve, npr:

- 1+2. Sém v Ljublján
Lépo poznán
V méstu, pred méstom.
- 2+1. Pólje, vinógrad,
Góra, morjé.
- 2+3. Jáblane, hrúške
In drúge cepé.

naj češče 4+3 Kdo nájde Metúlo
In Térpo moj grád. —

Ali pa se poja 4. oblika po več vrstah, in ena služi za refrain, n. pr.:

Od stráže hrováške
Gor sólnce mi príde,
V nógrade láške
Popóldne zaíde:
Z benéškega mórja
Jug óelo potí,
Od štájerca búrja
Po lét' me hladí. (4. 4. 4. 4. 4. 3. 4. 3.)

Če sme ovde zgoraj začrtali dolžine (—) kračine (o) to je le zaradi navadnega značenja v metriki, kakor je sploh v navadi;

toda to ni pravo. To so ostanki iz stare metrike, ki pa je imamo še za sedanjo. Stari jeziki so sloge merili (quantitirende Sprachen); novi jeziki sloga tehtajo (accentuirende Sprachen). Naša metrika se ravna po naglasu, bodi si slog dolg ali kratek, on dobi svoj (—); slog, ki ni naglašen, dobi svoj (o). Po naše mora dobiti naglašen slog svoj (/), ne naglašeni pa ne dobijo ništa. Toraj one oblike Vodnikove so po naše take-la:

- 1) ó o o ó
- 2) ó o o ó o
- 3) o ó o o ó
- 4) o ó o o ó o

- 1) tóm ta ta tóm
- 2) tóm ta ta tóm ta
- 3) ta tóm ta ta tóm
- 4) ta tóm ta ta tóm ta.

Ta menjava oblik dela rythmus lep, zlasti, če se veže v strofo še z drugim metrom, kakor je naredil v svojem „Dramilu“; tu ima dve vrsti z jambom in anapestično dipodijo (2 anapesta) potem pa svoje obl. 2+1 to je:

o —/ o o —, o o —/ o katalect. in syllabam

o —/ o o —, o o —/ o " " "

— o o — o (2)

— o o — (1)

— o o — o (2)

— o o — (1)

Za úk si prebrisane gláve,

Pa čedne in trdne postave,

Išče te sreča,

Um ti je dan,

Našel jo boš, ak'

Né si zaspan.

Nebi bilo pa lepo in preveč jednoglasno (monoton), ko bi stavil jedno obliko v celi kitici, kakor ima n. pr. Hicfinger v svojem „Staro in novo samo 2. obliko:

Dán se za dnévom

Dálje pomíka,

Léto za létom

Láhno potéka.

Pač bi se utegnilo ugovarjati, da temu ni tako, češ, da so to daktili; kakor so često očitali Vodniku, da rabi prepogo gosto hitre daktila. Res se dá mēra krojiti; ako razdeliš obl. 2. — o o/ — o, imaš

daktil in trohej; ako obl. 3. o —/ o o —, dobiš jamb in anapest. Ali pomniti je to: Vodnik je poznal grško metriko, on je poznal in čutil svoj narodni duh; videl, kateri metrum mu najbolj ugaja; toraj izpuknil grško rastliko ter nekaj malega po svojem preolikano zasadil na slovenske tlá. In to, da je vzel ravno ta tipus za narodne pesmi, to nam daje povod, da imenujemo ta metrum — Vodnikov metrum, naj si že sicer dá obračati se tako ali tako. — Temu nam je priča tudi Prešern, ki je njemu v spomin v njegovem metru zapel:

V Arábje pušávi (4)

Se ptíček rodí. (3) idr.

In pa pridenimo še to-le: Vse pesmi, ktere so zložene na Vodnikovo mero, priljubljeno so narodu najbolj — libo svete, libo svetne; kajti razume je, čuti je. — Pastarica sliši v cerkvi lepo pesem, ki se jej dopada in jo razume po naglasu; drugi dan že poje na paši: „Moj dúh iz telésa — z Maríjo v nebésa — povzdigni se tí.“ (4. 4. 3.) Na visoki planini poje pastir Potočnikovo: „Ko dán se zaznáva — Daníca pripláva — Se slíši zvonénje — Čez hríbe, čez plán“ (4. 4. 4. 3.). — Ni li Vódnik vodník národnega pévanja?

Ko bi smeli o Vodnikovej poeziji sploh kaj reči, posneli bi karakteristiko, ki smo jo nekje čitali, pa nevemo kje? „Vodnikova modrica je čvrsta Gorenka, krepka, rudečelična hči narave. Njene pesmi so čiste in zdrave, kakor požirek iz bistre Save, ki mu je bila mati pevske umnosti. Tu ne najdeš nikakoršnih puhlodonečih izrazov, ne bolehnih in sentimentalnih občutljejev. Jezik ni našarjen z besedami vseh slovenskih narečij. V njegovih pesmih so vse podobe vzete iz domačega življenja, poobražene v sladkem domačem jeziku, nabrane na zlati verižici poezije, kakor bliščeči biseri. Vodnikova Vila je nekako posrednica med ljudsko pesmijo in vzvišenim pesništvom“. — In to je istina, pri Vodniku ne nahajaš tiste vzvišenosti, kakor pri Prešernu; Vodnikova pesem je olikana národna pesem. In ravno v tem je Vodnik velikansk prvak, če pomislimo, kako je bilo takrat pevsko polje zanemarjeno, in zaklad jugoslovanske literature globoko zakopan. Resnica je, kar mu je pisal Zois l. 1794. ko je pretresoval njegovo „Na moje rojake“, rekoč, če bote vsem drugim pesmicam toliko izvirnost, toliko resnico vdahnili, kakor tej, bote med Kranjskimi pesniki prvi, ali prav za prav, saj ste že. (Nov. 1854. 334.). —

Vodnik kot prozaista. — Koliko je Vodnik deloval v prozi, najdeš zapisano v njegovem Albu (1859.) in Marnovem Jezičniku (1876). Za naš namen naj posnamemo glavne zasluge:

a) Vodnik je množil slovenski jezik s tem, da je nabiral besede za slovar (30 tisoč). Nabiral jih je naj preje doma med narodom; in to po hribih in dolinah, daleč od mest, dobro vedé, da je po mestih jezik pokvarjen. Kar ni našel doma, šel je iskat k sosedom, naj preje k stari materi — Staroslovenščini; potem k Rusom, in drugim, češ, kar je podedval jeden sinov po stari materi, to je lastnina vseh sorodnikov. — In tako je pokazal pot pisateljem, kako naj si pomagajo, kedar jim pomanjkuje domačih besed, in pa kako se more jezik v narodnem duhu bogatiti. (Malav.). — V tem oziru ga je pohvalil Dobrovski v pismu l. 1806. (Mitth. 1861.).

b) Vodnik je bil prvi, ki spravil na dan slovenski časnik *Novice*, mater naših *Novic*. Tu je narod dramil in klical na delo; lene buditel, nevedne učil, zaslepljene zavračal, češ, naš jezik ni reven, kakor mu očitata, revni ste vi, ki ga neznate in ne poznate njegovega bogastva in pa rodovitnosti naše matere Slave. Tu je on Kranjcem pripovedoval, da smo veja tiste košate lipe, ki sprostina veje čez polovico Evrope; potomci tistega naroda, ki se je sprostiral nekdaž od Adrije do Karpotov, od rek Ina in Salce do Črnega morja; narod ki je imel izobražen jezik za svete reči, ko so drugi noveji jeziki še le začenjali biti jeziki.

c) Vodnik je posnel pravila za pisavo iz narodne govorice, in pokazal, kako se mora skladno po domače, vsakemu umevno pisati — ter tako postavil slovenščini terdne mejnike, ki so jih bili prej pisarji zamandrali, zlasti Pohlin, (Malav.), kajti pred njim so pisali vsakteri po guču svojega kraja, brez slovniske izobraženosti, brez narodnega duha; nemški izobraženi pisali so nemške misli z slovenskimi besedami, pa še to brez skladnje. —

Da pa Vodnik ima tudi svoje napake, tega mu zameriti ne smemo, saj je on le buditelj; to nam priča, kako težko je, na mah odpovedati se privajenim rečem. Tako na primer, pravi on v svojej slovnici, da slovenščina nejma artikelna, pa vendar rabi ga v pisavi; ali kakor je šaljivo rekel Kopitar: Vodnik vé, da nimamo artikelna, toda v svetem pismu méni da mora stati. In germanizmov še sedaj govorica ni prosta.

To je Vodnika pravi pomen — vodnik. Ko bi se morda zdelo pretirano — saj je tako v nasledkih. Iz vseh njegovih spisov gleda prava tendenca, drugim takrat še neznana; on jo je zbudil — to ti je prvi pravi rodoljub. — Ko se je praznovala l. 1858. njegova stoletnica, posmechoval se je nekdo, češ, kaj tega Vodnika tako časté, saj je bil berač, zložil je par pesmic, pa spisal kuharske bukve.

Ravno to kaže pravega narodnjaka, on je vedel, da so matere prve odgojiteljice; da se mora materni jezik že mladini vcepiti, če ga matere

ne umejo, tudi hčerke ga govorile ne bodo; on je hotel tudi kuhinsko terminologijo po slovenski prestrojiti. — Saj naše kuharice res po domače le poznajo: lonec, pisker, burklje, k večemu ponov, vse drugo imajo tuje. — Tudi slovenkam vcepljuje v predgovoru svoj stari princip: „Mi moramo krajnske slovenske besede poiskati semtertje po deželi raztresene, in tako nabrati čisto slovenščino“ — kak modro! Če so se posmehovali njemu, pač obžalovanja vredni so oni — idiotae!

II. Steber.

Mlajši vrstnik Vodnikov je bil Jernej Kopitar (rojen l. 1780. v Repnjah, Vodiške fare — umrl l. 1844. na Dunaji kot bibliothekar dvorne knjižnice. Zanimiva je Kopitarjeva *Selbstbiographie*, ki je natisnjena v Miklos. Slav. Bibliothek. Wien 1851. — Tu naj navedemo le to, kaj ga je napotilo, da je postal slavista; naj vidimo, kakor v zgodovini sploh, kako imajo često najmanjši dogodki velikanske posledice. — Ko jo bil general Bellegarde prestavljen v Dalmacijo, pustil je dve hčeri v Zoisovi hiši; kuharica je govorila samo kranjski, uni dve samo francoski. Pri neki priliki je rekla: še lepši bi bilo, ko bi naše frajle kranjsko znale; nek mladi officir jima pretolmači: še lepši bi bile naše frajle, ko bi kranjsko znale. Juhe! da smo lepši, učive se kranjski. Naprosijo Kopitarja. Toda slovnice ni bilo — Vodnik je s svojo cincal — Kopitar prične spisavati posamezne lekcije — vidi da gre, dobi pogum, ide dalje — in tako je bila njegova slovnica pred Vodnikovo na svitem.

Leta 1880. bode Kopitarjeva stoletnica. Če jo kdo zasluži, zasluži jo on; kajti Kopitar je prvi Slovenec, ki je tudi slovanski filolog. — Takrat naj se objavi cela biografija, in pridenejo zasluge. Njegove zasluge za slovensko slovnico sedanja so globokega vpliva.

1) Kopitar je bil prvi, ki je v novoslovenščini opozoril na glagole dovršne in nedovršne (gramm. str. 306.). — V staroslovenščini pozna je že Dobrovski, in zove (*Institut*. pag. 374.) verba futura (*perfecta*, seu *perfectae actionis*) in pa verba praesentia (*imperfecta*, quod actio diutius durat.) To pa zato, ker se rabi v staroslovenščini praesens dovršnikov v pomenu futura. — Grščina in latinščina naznanjate trpež in dovršenost samo v preteklosti z imperfektom in aoristom (*perf. historicum* — *scribebam*, *scripsi*). Slovenščina pa kaže to po notranjem pomenu glagolov skozi vse čase, ter ima za vsaktero dejanje ali dva razna glagola, ali pa jednega glagola dve obliki; obrazuje pa tako:

a) Glagol se spremeni v deblu, ali, kakor pravimo sadaj, glagol prestopi iz jedne vrste v drugo, (Jan. §. 273.), n. pr.:

obleči — oblačiti

pasti — padati

kaniti — kapati

stopiti — stopati

sesti — sedeti

leči — ležati idr.

b) Glagol se sestavi s praepozicijo: c) Vzemata se dva razna glagola:

rezati — narezati

delati — storiti

odrezati

metati — vréči

prerezati

bíti — vdariti

zarezati

jemati — vzeti.

prirežati.

(Celo noč smo lovili, pa nič vjeli; per totam noctem capiebamus, et nihil cepimus.)

In tako ima slovenščina 3 glavne čase (časova doba — Zeitstufe) in za vsakega po dva načina (časov način — Zeitart), toraj 3 glavne čase, pa 6 načinov: dam — dajem; sem dal — sem dajal; bom dal — bom dajal. — Naš dovršnik je zgolj jednak grškemu aoristu; ta določek polajša slovenskemu dijaku razum aorista, ko ga Nemec ne more dovteti; tisti imperfectum (ging, fing, schrieb, fasste) moti ga povsodi.

2) Kopitar je sistematično napadel germanizme, zlasti člen, artikel (Gramm. str. 214). Ž njim se je pričela očiščevalna doba.

Vendar v jednom slučaju je v zadregi, ter navede v opombi stavek: „Ktero kravo si dražši prodal, to pisano al to černo?“ — češ, tu je vendar le res artikel, kajti pronomen nij. — Načelo to je pozneje sam preklical. Ko jo namreč pretesaval in recensoval Primičevo berilo, (Branje?) ter mu očital mnogo germanizmov, med temi tudi artikel, izrekel je: Tudi jaz sem v svoji gramatiki pustil artikel pri nekih rekih (navede omenjeno), toda pravi Slovenec se ga ogne s tem, da rabi konkretna imena, ter reče: „ktero kravo, brezo ali dimljo, sivko ali bevko, rudeško ali plavko? etc. (Kop. kl. Schriften, ed. Mikl. 1857). — In tako je to germansko revče iztrebil Kopitar.

3) Kopitar je nastavljal dva principa — za pravopis in za skladnjo (sintakso).

a) V oziru sintakse je izrekel zoper M. Pohlina, ki veli „die crainerische Sprach in die Regeln bringen“ to pravilo: „Ne jezik v pravila vprežati, marveč pravila v jeziku iskati in po jeziku posneti.“ (Gr. 131. 148.)

Tu je ubral Kopitar pravo struno, ki poje vsem narodom; jezik morejo in smejo spreminjati veliki pesniki, veliki govorniki, nikdar pa ne slovničar; on mora dokazati: „Tako je v narodu, tako piši ti, da boš pisal pravilno“, ne pa: „Piši, kakor ti veleвам jaz.“ — V tem smislu govori Kopitar še drugje: „Der Grammatiker soll treuen Bericht geben, wie die Sprache ist, aber nicht dieselbe reformiren wollen (Schr. 43.) — Die Lexikographen und Grammatiker sind nur Statistiker, nicht Gesetzgeber der Sprache, sie sollen treu inventiren und beschreiben, was und wie ist. (Schr. 287).“

b) Za provopis: „Vsak jezik mora imeti toliko jednotnih črk, pisljivih z jednim poteglejem, kolikor ima glasov.“ — Zato je zdihoval po novem Kirilu ki bi latinico prestrojil slovenščini rabljivo za vse glaso-ve. (Gr. 159, 203.). Na podlagi tega principa je nastala Metelčica, — pa tudi ona slovita abecedna vojska. (o tem beri Marn. Met.)

Kopitar je bil britki nasprotnik Gaju, ki je hotel ustrojiti za vse narečja južnih Slovanov jeden pisni jezik, in vse skupaj nazivati s splošnim imenom Ilirce. Ravno tako je nasprotoval njegovi pisavi (sedanja Gajšica), ki je prav za prav Husitica; kajti to je naredil Hus za Čehe, Gaj pa jo je po nasvetu Kollarja (prof. v Peštu) in Šafarika, učitelja v Novisadu, zanesel na Hrvaško. Kopitar jo graja zaradi kljuk — ž, š, č, — češ, da ovirajo hitro pisanje — et muscarum quasi stercoribus inquinant pulchritudinem. Toraj mu zakliče: O bone mi Gai, quis te malus abstulit error. (Heisichius pag. 59.).

4) Kopitar je veliko pripomogel k pojasnenju v zadevah staro-slovenščine; deloval je po načelih in na podlagi Dobrovskega. — Toda gledé Glagolice in Cirilice ga je popustil, ter šel naprej, krenil svojo lastno pot, in sicer pravo pot. Bilo je namreč vprašanje: ktera pisava je Cirilova — Glagolica ali Cirilica? in pa: ktera je starejši? kajti starejša mora biti Cirilova. Od teh dokazov je bil zavisen odlok. Dobrovski je nastavljal dve puhli hipotezi, dokazovaje, da so Glagolico naredili pozneje dalmatinski duhovni z nekako pobožno zvijačo. Kopitar pa je dokazal v svojih „prolegomenih Glagolitu“, da je Glagolica vsaj toliko stara kakor Cirilica; da bi starejša bila, ter pisava Kirilova, tega dokazati ni mogel, ker takrat še niso bili znani starejši in odločilni spomeniki, koje so našli še le pozneje. Pač pa je nastavljal dve bistroumni hipotezi: a) kaj, ko bi bili imeli Slovenci Glagolico že pred Kirilom, čeravno ne od Hieronima, kakor je bilo občno mnenje? Kiril bi bil vzel iz te pisave 12 pismenk za slovenske glase, ki jih grščina nema — ter naredil Cirilico. b) Kaj, ko bi bil Kiril sestavil Glagolico iz novega, češ, da nebi Latinci črtili Slovencev zaradi grške pisave; Grke so črtali zaradi razkolništva? Pot za njim sta krenila Šafarik in Miklosiĉ,

pritrčila njegovi misli, da je Glagolitica toliko stara kakor Cirilica, in pa dokazala, da je starejša, toraj pisava Kirilova. Tako je Kopitar tudi tu temelj novemu preiskovanju; kar je slutil on, to so dokazali drugi po njegovih načelih (drugo o tej stvari gl. naš spis zlati vek. str. 266, 268, 285.). Šafarik (Glagolitismus IV.) piše: Kopitar hat die Wahrheit mehr durch seinen ausgezeichneten Scharfsinn (divinando) errathen, als mit überzeugender Klarheit bewiesen, was bei der damaligen Unkenntnis der wichtigsten Denkmäler schlechthin unmöglich war.

III. Steber.

Matevž Ravnikar (rojen leta 1776. na Vačah, umrl v Trstu kot škof l. 1845. — Njegovo življenje je obširno popisano v Novicah 1845. (nekrolog), v Drob. 1858., v Marn. jezičn. 1877., v Koled. Moh. za 1878.)

Za naš namen naj začrtamo samo njegove zasluge za Slovenščino, nekaj po drugih, nekaj iz lastnega, v dokaz, da jej je bil Ravnikar močan steber.

1) Pisava; v pisavi je zastavil načelo (princip): „Piši tako, kakor bi pisal izobražen slovenec, ki nemški ne zna;“ on je namreč pri vsakem stavku premišljeval, kako govore te reči prosti slovinci, ki le v svojem jeziku mislijo in o drugih nič ne vedo. — V tem ga je posnemal celó Vodnik v svojej zadnji knjigi — babištvo 1818; in pozneje Metelko. Miklošič pravi, da je do tistihmal Ravnikar edini pravilen narodni pisatelj. — Njemu je bilo na tem, da piše v zgolj národnem duhu; naj si je beseda obče znana, ali ne, ter v rabi ali na dolenskem ali na gorenškem, ali po notranjskem; — dà, bodi si da je pozabljena in ne več v rabi, pač pa slovenska, vzeme jo rad, in stavek nakita po domačem stroju; dobro vedé, sad ki raste na jedni veji, da je last celega drevesa. — In tako ima več izrazov, ki so mu je očitali za narejene, pa so vendar domačinke stare; on jih je le zopet oživil, n. pr.: *jezar* (tisoč), *obed*, *kleč* (spotikljej Sandbank), *basen*, *naklep*, *opčja* služba (ljudska), *dvomiti*, *sumiti*, *vladati*, *naklep*, *strinjati*, *slava*, *stan* (castra), *vstanoviti se* (castra ponere), *korist*, *snujejo* mem njega (defilieren), *oproda*, *načrt*, *dvornik*, *sklad* (Beitrag — conferre), *blagosloviti* — idr. —

Pokazati izgled njegove mične, domače pisave, čitajmo te-le vrstice:

Vse Savlovo perzadevanje, Davida spaziti, je bilo zastonj do zdaj. Bog ga je varoval. Z' tremi jezarmi odbranih junákov ga pride tedaj v' novič jiskat v' pušavo, in postavi se na grič. David

se je z' Abisajem, svojim nar zvestéšim tovaršem, po noči do stana perblížal. Kraljev šotor je bil v' sredi. Abnar, vélki vojvoda, in vsa vojska so našotorjéni okoli njega. Vse spi. David in Abizaj sta v' stan šla, in prideta k' kraljovim šotorju. In glej! tudi kralj je spal. Njegova sulica je bila v' tla per glavi zasajéna. Zraven je kupa ležala.

Abizaj reče: V' roke ti je dal Bog tvojiga sovražnika. Le tiho: dal mu jo bom: de mu bo sama zadosti! k' tlam ga perbódem z' sulizo! David pravi: „Ne stóri mu nič žaliga. Kdo bi deval roko na božjiga pomázanca, in ne bo kriv. Sulico vzámi in kupo, pa pójva.“ Vzameta, in gresta. Nihčer se ni zbudil, nè čutil. Bog namreč je va-nje táko spanje dal.

David se spravi zdaj na rób sterme peči, in po noči zakličé tje v' stan: „Abnar! lej-ga! odgovori mi.“ Abnar se oglasi: „Ti, kdo si, de tako vpiješ, in kralja drámiš?“ David reče: „Pravi vojšák si mi, ki ti ga na Israelskim ni enakiga! Lepo si varoval svojiga kralja. Po sulici poglej enmalo in po kupi, ki ste per kralja glavi bile.“ Savl zavpije: „David! moj sin! Ni to tvoj glas?“ David reče: „Moj glas je, moj Gospod in moj kralj! Kaj sim storil? V' čem se ti pregréšil? Zakaj hočeš vpričo Boga krí nedolžno prelivati? Pač majhina čast za kralja, da me réveža po hribih po jerebičje lovi!“ Kraj odgovori: „Greh sim storil! Domú k' meni se verni, in per meni bodi, moj sin! Nikolj več ti zálice ne storim, ker si nocój toljko moje življenje spoštoval. Prav neumnó sim delal, in mótil se zlo!“

David reče: „Na! tukaj je sulica in kupa! Koga svojih pošli po-njo. Bog pa naj po zasluženju in zvestóbi vsakimu poverne. Kakor nocój mene tvoje življenje, tako drago je tudi moje Bogú. Bog me bo otel iz vse britkosti.“ Savl zdaj vse dobro prósi Davidu, in mirno sta se razšla. (I. 171.)

2) Ravníkar nam je rešil pogina stari particip na-ši, vši, (rekši, pozabivši, pozablš na gorenjskem, pozabš na dolenskem.) —

a) Ravníkar je tenjko čul, da rabi slovenščina ta particip samo pri dovršnih glagolih, v skrajšanih stavkih — participialna konstrukcija — kjer kaže particip, da je dejanje odvisnega stavka dovršeno, predno nastopi ono glavnega (kar je učil Kopitar str. 309.) — On je čutil, da imajo particip praes. (é, ajé, oč, eč, joč, ječ) samo glagoli nedovršniki (gredé, gredoč; stojé, stojéč; pohajkovaje; izvirajoč; klečé, klečéč), ter kaže ta particip, da se godi dejanje glavnega stavka med onim odvisnega. Napačno je toraj pisati: *bravši, pisavši*, etc. to ti je protislovje med obliko participa in pa pomenom glagolovim, kajti oblika

káže na dovršeno dejanje, glagol pa naznanja, da se dejanje še godi (traja). — Ravnikar ima skozi in skozi pravilno rabo participov; za izgled naj navedemo par stavkov za (part. praeteritum) n. pr.:

Jožef zbeži ji plajš v rokah popustivši (pustil in zbežal — relieta veste auffugit καταλίσων). I. 57. — Neko jutro vidi Jožef, stopivši v nju (dvornikov) ječo, de sta vsa oparjena in pobita. 58. — Vsi padejo na kolena pred stopivšega v hišo. 68. — Jožef zvedši, da je Benjamin per njih, zapové hišniku, idr. 68. — Ko bi mignil vreče z oslov djavši jo odvezujejo vsak svojo. 70. — To izrekši je zginil angelj spred njunih oči, in več ga nevidita 283. — Estro je bléda obšla, in omedlevši se med rokami hišnama sésede (corruit). 308. *)

Tisti Prešernov seršen (Čeb. III, 24):

„Gorjancov naših jezik poptujčvavši
Si kriv, de kolne Krajnc molitve bravši.“

je pičel Prešerna samega, ne pa Ravnikarja; kajti Ravnikar je vedel, da nedovršniki nemajo tega participa, — če mu Prešern ni hudo mušno nalašč napake podvrget? — Metelko je često rekel: Prešern ist ein guter Dichter, aber schlechter Grammatiker.

b) Prav umetno rabi Ravnikar tisti infinitiv absolutus — neodvisen mesti participa praet. (glej našo razpravo Glasnik 1862. str. 91.) — Kedar namreč bi človek rad rabil partic. praet. pa ni dovršnega glagola, vzame se sam infinitiv nedovrš. glagola v pomenu participa. n. pr.: Videti králjove vozé, in tóljko dražih darov, ki jim (mu, očetu) jih Jožef pošlé, jim (mu) je kakor prebudivšimu se iz hudih sanj. 76. — David se vstopi, de snujejo memo njega. Videti Etaja med njimi še le včeraj v njegovo službo stopivšega mu reče ves ginjen: Čemu boš še ti hodil z nami? 187. — ef. Žabe te silne naprave ugledati (ko, ker) se močno prestrašijo. — To slišati (ko ker) se vzdigne turški paša še to leto. (Gl. 92.)

3) Ravnikar je slovenščino trebil tujšine. Kar je izrekel Kopitar theoretčno, to je vrševal Ravnikar v djanji (praktično): da se morajo namreč germanizmi sistematično iztrebiti izmed slovenske pisave. — Kopitar često zdihuje, da ne more čiste slovenščine pisati, ker biva že toliko časa na tujem med nemci, zakopan v nemščino in latinščino, ter želi, da bi se podstopil tega posla kak narodnjak, ki občeva s prostim ljudom; mož za to je Ravnikar. —

Ravnikar je nastavil v tem smislu načela za svojo pisavo in drugim v izgled precej v predgovoru svojim zgodbam, kot:

*) Da se pa parkrat prenaagli, kdo bi mu zameril! kot. Jožef imevši posebno razodenje, reče. 59. — Bratje zavpijejo komaj v hišo stopijoš (m. stopivši, stopaje). 67.

„Vučeni radi nemšino, latinšino, ali lahovšino vmes brodijo; celo krajnsko besedo tako po ptuje stavijo, de praviga Krajnca všesa bole. — Po kmetih takim pravijo, da preučeno govoré; kateri se lepši krajnsine drže, pravimo, da jo po domače povedó.“ —

„Ta kolobocja ves krajnski jezik obruzdá, in ga ptujim slovenecam perostudi (t. j. slovenski jezik Slovanom)*. —

„Torej vsak pameten Krajnc more sam želeti, da se v bukvah sej čista krajnsina perhrani.“

„Vsak narod, kedar se začne nekoliko otesávati, začne to per svoji domači besedi, da jo očedi. Ako tedej tudi mi tako storimo, kateri pametni Krajnc bo marnje delal? Tega braniti, se pravi Krajnce v nič tlačiti. Mene tega bog vari!“

Po nazorih teh je deloval Ravníkar sam; po teh načelih je želel, naj bi pisali drugi. Razumni mož je našel svojim namenom primerno pot. Znano mu je bilo, da so ravno duhovniki — nemški, latinski, laški, ne pa slovenski odgojeni — pokvarili in potujčili slovensko, pravo domačo govorico*). Toraj duhovniki pokvarili, duhovniki naj popravljajo. Kot profesor in vodja v bogoslovji delal je z ukom in izgledom na to, da se bedoči učitelji naroda privadijo lepe, čiste slovenščine v besedi in spisu. — Sprevidel je, da je to edino mogoče le tako, če se ustanovi učilišče za slovenščino. Z vplivom blagega Zoisa in vrlega Kopitarja se mu je posrečilo, da so cesar Franz I. 1817. učilišče za slovenščino dovolili (omenjeno pri drugih vseh). — Ravníkar je postavil Metelkoto na stolico. Ko bi ga Ravníkar nebil postavil le-sem, Bog zna, kam gori v route bi bil šel kaplanovat — njegove slovnicе bi še morda danes ne bilo. Sad Ravníkar-Metelkovega delovanja je jel poganjati v dobro pisanih knjigah in govorih z lece, ki so prosti gnjusne sodrge; toda pravi plod se je prikazal še le v Novicah.

Ravníkar je zasadil peško, vzrastlo drevo, in še raste više — zasluge Ravníkarjeve so velikanske!

IV. Steber.

Glavni steber je Metelko France (rojen l. 1789. v Laknicu, Škocijanske fare na Dolenjskem, — umrl l. 1860. v Ljubljani, kot prof.

*) Še pisatelj tega se spominja iz otročjih let, ko je šlišal poštenega starčeka z lece govoriti: Le z domačim gvantam se klajdrejte; le domačim klajdram se gvantajte. — Zdej pak bomo te bukve tega bengelja gor udarli, inu jest vam bom ta sv. bengelj dol bral. — V sredo pade sv. Neža, le fisek v cerkev pridite. (pri obedu smo se smejali, da vsak svetnik pade).

slovenskega jezika. — Vita in delovanje obširno popisana v Marnovem jezičniku 1873.

Janez Debevec, katehet pri nunah v Ljubljani, bil je prvi, ki je razlagal slovensko slovnico bogoslovcem l. 1705. — Toda komaj pričeto delovanje je bilo prekrhnujeno po francoskih vojskah l. 1707.

Za njim je stopil na katedro slovenstva Metelko l. 1817. po prizadevanji Ravnikarja, in po vplivu Kopitarja, kakor že pred omejeno. Odslej se je odprla slovenščini prava, varna, trdna in oglašena pot. Metelko je deloval praktično in theoretično; podučeval je namreč po Ravnikarjevih nazorih svoje učence v čisti nepokvarjeni slovenščini. Popraševaje po izrazih in rekih, iskaje tvarine med narodom, primerjevaje glase, naglase, oblike po raznih krajev govoric izlušil je jedro prave slovenščine, ter — theoretično — po Kopitarjevih načelih posnel pravila iz jezika in po jeziku narodovem — vse to pa vredil po izgledu Dobrovskega „Lehrgebäude“ ter postavil poslopje slovenščini. — Metelkova slovnica je na historični podlagi filologično osnovana, t. j. on je vzel iz naroda domačo tvarino, in vredil po izgledu Dobrovskega, — kakor Dobrovski za Čehe, tako Metelko za Slovence, domače reči za domače ljudi, vsak po svoje sistematično. On se naslanja na Kopitarja, porabivši verba perfectiva, imperfectiva; na Dobrovskega vzemši 6 vrst glagolovih, tako postavil temelj, in sezidal svoje poslopje — originalno postavljeno na krepkem temelji — na podlagi staroslovenščine sistemizovana hčerka novoslovenščina. Poslopje je prostrano, pa temeljito; treba samo semtertje kaj prenaréditi za praktično rabo, da bo lože razvidno, da se človek lože zavéda, kodí naj hodi.

Kakor je Zumpt podlaga osem latinskim slovniciam — sestavljenim na historični sistemi, o filosofičnih ne govorimo — tako je Metelkova slovnica podstav poznejim; nekaj se pridá, nekaj izpusti, nekaj pojasnuje in razlaga, nekaj prenareja po novejih proiskavah, in za praktično rabo primerno obdeluje; temelj pa vendar ostane Metelko — kak ti i Zumpt.

Kakor imamo slovnico sedaj (Janežič), te je plod pol stoletja, in glava je Metelko; kajti slovnica ne nastane čez noč, ali pa da bi človek sedel za mizo ter spisal gramatiko; treba mnogih delavcev, kar ima dobrega jeden, porabi drugi in deluje in dodava iz svojega naprej, (to je napredek). — Tako je bilo pri Metelku za praktično porabo marsikaj obdelovati in prenarejati (bistvo ostane), in to je storil Janežič. Znano je namreč, da je Metelko pisal tanko po ljudski govoricí, rabil pogosto poluglasnik (*o*), in to često etymologiji na kvar, n. pr.: lok. *pbr slapb*; adjekt. *leptga*, *lepomu*, *pbr leptm*, z *lepom*; infin. *hvalito* — kar sta mu že takrat očitala Jarník (češ, da ima naše narečje polu-

glasnik tolikrat, kakor nobeno slovansko ne; čemu ga še nepotrebno množiti z *bga*, *bm̃u*, kar ni po staroslovenski in Dobrovski (Marn. 20. 26.), in kar je povzročilo pozneje mnogo pričkarij za *iga*, *ega* (dobriga, dobrega) — *egovci*, *igovci*. Temu okom priti je mogoče le na etymologični podlagi, s pomočjo staroslovenščine, kajti kolikor globokeje nazaj — tem bolj smo na trdnem. Mi kot neposredni potomci starih Panoncev imamo pravico do blagá naše stare majke, imamo pa tudi sveto dolžnost čuvati njeno zapuščino. Ona nima v genit. dat. nikada — *iga*, *im̃u*; če je naš (*o*) poluglasnik nastal iz *e*, *i*, to je, če mi *e*, *i* proglašamo poluglasno v govorici vsakdanji, hranimo ga vsaj v pisavi (etymologično).

In ravno tu je storila naša slovnica (Janežič) korak naprej; Janežič se je vpel na staroslovenščino Miklošičevo, tako da imamo:

Janežič

Metelko Miklošič

Dobrovski Kopitar

Metelko je in ostane glava slovenski slovnici; nastavljen sadež njegove delavnosti se je razcvetel naj preje v Novicah in pozneje drugodi.

Nota. Kar se tiče glasovitega — *iga*, ki še sedaj neče počisto izginiti, naj opomnimo s sedanjega stališa to-le: Po Metelkovo bi res bila opravičena oboja pisava: *lepiga*, *lepega*; *pri lepim*, *pri lepem*; *z lepim*, *lepem* idr., ker mi izgovarjamo *e*, *i* poluglasno v nekterih slučajih. Toda če vzamemo to stvar etymologično in to na podlagi staroslovenščine, kaže se nam tako:

Staroslovenščina je imela za pridevnik (adjektiv) dve sklanjavi:

a) Nominalno (nedoločno, praedikativno), ki se sklanja, kakor substantiv — masc:

nom. *dobor*,

gen. *dobra*,

dat. *dobru*.

b) pronominalno (določno, atributivno), ki je sestavljena s zaimenom *i* (naš — *on*) *ja*, *je*; in se sklanja, kakor pronomeni, t. j. adjektiv ima sklonila pronominov: *dobri* — *dobraja* — *dobroje* —

gen. *dobrajego*,

(*dobraago*, per assimilationem).

dat. *dobrujemu*,

(*dobruumu*) idr.

Mi smo zgubili nominalno deklinacijo, razun v nominativu, kjer imamo za masc. obe (ta konj je *lep*; *lepi* konj je poginél). Po drugih sklonih pa imamo skozi in skozi staroslovensko pronominalno (sestav-

ljeno); kot taka pa mora imeti sklonila zaimena *on* (*i*); *i* se je premenil pred vokalom *v* *j*, *n* je evfoničen.

njega — lepega

njemu — lepemu

pri njem — lepem

ž njim — lepim

Pravilo: Naš adjektiv se sklanja, kakor zaima — *on*, t. j. sklonila za adj. so sklonila vzeti iz pron. *on* (*i*) in so različna od samostavnikovih, (toraj ne: v tistimu času; pri lepemu vremenu; lepimu vrtu; v svetimu času; na težavnemu potu etc.) ali: substantiv ima svojo, adjektiv svojo (pronominalno) deklinacijo; in sicer na podlagi staroslovenski!

IV. Doba.

Slovenščina deluje.

Streha.

Novice — streha slovenskemu poslopju. In to v tem smislu, če si mislimo slovenščino kot poslopje, ki sprejema vse Slovence. Sadež nastavljen po možeh ravnokar imenovanih, in pa drugih posamezno delajočih, pognal in pokazal je svoj pravi plod v Novicah, ki so nastopile kot pokroviteljica obče slovenščini; kajti one so sprejele vse oddelke Slovencev pod svoje krilo — streho, ter jele delovati zedinjenimi močmi. — Zasluge Novic nujmo posneti samo iz slovestvenega ozira, odpuščaje vse drugo.

a) Novice so delavne moči budile in združile. — Kakor blisk švigne človeku marsikaka dobra ideja po glavi, ali če je naglo ne zapišeš, zgubi se ti kakor svetnjava v megli. Če si jo zapisal, pa nimaš prilike občevati z drugimi — misel zbuja misel — zaspala ti bode; celo knjigo pisati ni vselej, niti vsakemu mogoče — in tako potone marsiktera lepa ideja. — Tako priliko razgllaševati posamezne plode dušne, podale so Novice; delo jednega je napotilo k premišljevanju in na delo drugega. —

Novice same so klicale na delo, pri več prilikah. n. pr.: 46. 3. 40. Novice bodo slovenski časopis, ako se jim bo dopisovalo od vseh krajev Slovenstva; one bojo spolnovale svoj namen: podučenje slovenskega naroda, omikanje slovenskega jezika. Združite se drug drugemu na pomoč v kmetovanju, besedovanju, in pisanju; sprejemljajte radi vse, kar je slo-

venskega, če si ni ravno iz vašega kraja; saj je le vaše, ko je slovensko, ter množi vaš zaklad.“ (Zlate besede!) Besede niso bile brez odmeva, vrli sinovi cele Slovenije obstopili so Novice ter prinašali dopise raznega zadržaja iz Kranje, Štajerja, Koroše (Vertovec, Stanič, Verné, Majer, Krempel, Hašnik, Kobé, Potočnik etc. etc.) Tako da sta že 47. 2. 28. Majer in Malavašič rekla: „Kar je prijatelj Slovenščine, in ljubitelj domovine, vsi so se vvrstili okoli Novic; po njih smo slovstveno zdramili se in oživeli.“ — „Če so se pred le posamezni možje z omikanjem slovenščine pečali, Novice so vzbudile v srcih vseh Slovencev ljubezen do maternega jezika in po njem ljubezen do domovine.“

In pa koliko krasnih tvorov združenih moči so nam donesle pozneje! — Opuščaje vse drugo, naj omenimo lepoznavskih in slovstvenih stvari, samo v prvih 4 letih (43—47) so preobčile 154 pesmi raznih pesnikov, in pozneje toliko in toliko narodnih pesmi zabilježile. — Koliko temeljitih zgodovinskih razprav Hicingarja, Poženčana, Trstenjaka etc. — Koliko slovniških predmetov, n. pr.: 54. 270. 282. 298. 350. idr. dovršni — nedovršni glagol 55. 6. 14. (Cigale, Navratil, Metelko, Šolar). — 56. 102 idr. Raič (varia). — 58. 3—218. napake pisanja (Levstik). — 61. 198; 62. 131. parlamentarni jezik (Sveteč). 63. 51. idr. slov. akcent (Sveteč). — mnogo inega. — Vsega tega nebi imeli brez Novic. One so nam do 1865. slovenski arhiv. potlej pa — pa! — — —

b) Novice so projavile besede raztresene po Sloveniji za obče blago. — Sad veje je last debela; kar živi v jednej strani Slovenije, do tega imajo pravico vsi njeni sinovi. Novice so razplodile po Slovenskem čuda besedi, izrazov in oblik, ki so tičale preje po kotih raztresene. — Že l. 1826. je rekel Jarnik (Marn 19.) pretresovaje Metelkovo slovnico: „Kar je tu pa tam po Sloveniji, če tudi le v kakem kotu, boljšega ali starejšega v navadi, poprimimo se tega; nikar nas ne bodi sram! sčasoma se bomo spoznali med seboj.“ — Tako je pisal Cafov (N. 45. 11.): „Nadjamo se da bodo Novice, ker njih orel vže veselo obleta vse nebo celega Slovenstva, rade prijemale vsak popravek iz podnarečij v svojej besedi.“ Dalje N. 46. 40. „Pomislite Slovenci! da naše slovensko narečje ima več podnarečij, iz katerih vseh se mora brez pristranosti vse skrbno zbrati, po trdnih vodilih pretresti, in kar je dobro, bratovski združiti, ako si hočemo čist, poln, naroden jezik izobraziti.“ Ali pa Grahek (N. 45. 131.): „Če hočemo dobro slovenski govoriti, moramo skrbno paziti na to, da je beseda živa slovenska, ne pa gledati, kje domuje.“ Tem načelom so Novice (45. 10.) same priznale, rekoč: „Bolj ko se bomo s pisanjem med seboj seznanili, bolj se bomo različnih narečij navajali“; le pero v roke!

Tem načelom so pa Novice dosledno zveste ostale, praktično in theoretično. — Praktično, da niso po svojem pristrigavale, marveč pustile vsakemu piscu svoje izraze, ter popravljale le gramatične napake; da so pridavale manj znanim besedam domače znane, ali nemške (v oklepu), kar je bilo izprva potrebno; sčasom so se pa taki izrazi nevedoma vdomačili, in zatrosili od kraja do kraja, ter postali občno blago.

Theoretično, da so donášale dotične razprave; naj omenimo iz mnogih tukaj samo treh:

Velevažna sta Delimarič in Kobe, ki sta v svojih etnografičnih spisih o Belikranjcih (N. 45. 7; 46. 11; 47. 163.) projavila toliko krasnih, čisto slovenskih izrazov, kateri so samo tu doli pri Belikranjcih v splošni navadi. — Njima pridenemo izmed drugih še Sevčana, ki v svojej nabiri (N. 46. 163.) pravi: „Besednjak slovenskih pisavcev je cela Slovenija.“ — „V rodovini imajo natanjko za vsako osebo poséбно ime, kakor so ga Latinci imeli. Oča in mati pravita sinovi ženi — snaha, hčernimu možu zet; mož imenuje žénino rodbino: očeta — tast, mater — punica, brata — šurjak, sestro — svast; žena zove moževo rodbino: očeta — svékar, mater — svekérva, brata — déver, sestro — zava; možje, ki imajo sestrè za žene, se imenujejo med sabo: pašanac, ali pašnog; žené ktere imajo brate za može, pravijo ena drugi: jetérva; brat in sestra pravita sestrinimu možu — svak; bratovi ženi — nevesta; bratovim otrokam — sinovac, sinovici ali bratana; sestrinim pa — sestrič, sestrična. Druge imena imajo kakor drugi črni Krajnci. Ravno takó so tudi s besedami v kletvi bogati: vrag ti put pretekal, zdravje ti záspalo, níma te vzela, kuga te vgnjela, naglica te zadela, s. Petka te potérila, da bi vruga pojel, — popil; zímica te jahala, vrag ti dušico tresel; i. t. d.“ Delimarič. 45. 19.

In tako so

c) Novice vpeljale kranjsko govorico — pomnoženo z drugimi — kot obče slovenski pisni jezik, kar je prerokoval že Jarnik (Marn 17.): „Kadar nam napoči doba, postane kranjsko narečje za vesoljno slovensko lahko to, kar je saksonsko postalo za vesoljno nemško.“ — In res, pred so pisali posamezni možje vsak za se, na oskem okviru — Kranjc, Štarjerc, Korošec — držéči se ali svojega podnarečja, ali stareje, pokvarjene (predravnikarce) pisave. Novice pa so strinile vse podnarečja v celotno slovenščino, in obistinile Cafov (N. 45. 11.) princip: „Piši kakor slovenski narod, po eytnilogii in bližnih slavjanskih narečjih, pravilno govori.“

d) Novice so vpeljale gajšico brez hrupa, brez sile, brez velikega truda. — Prvi povod temu je dal list Krem-

pel-ov pisan z gajšico in natisnjen v N. 43. 23, (Slovenija piše Kranjcem). Na to so jo Novice 44. 67. priporočale, toda svarile pred prenačlico, češ, „ako je treba vvesti kaj novega koristnega, mora se pametno prijeti, počasi postopati; nikogar siliti, nikogar žaliti, pa vendar zmiraj na bolje iti.“ Do l. 45. so jo Novice vvajale polagama; donašale članke lepoznavanske, zlasti pesmi pisane z gajšico. — L. 46. 8. so jo proglasile za izključno pisavo slovensko. — To ti je kratka historia originis gaišicianae. Jeli popolna, ali ne, de hoc neque sermo; vsaj oportuna je, da se neločimo od sosedov. — Metelčica je res bolj natančna, toda oklepa jezik v pretesne sponse, etymologiji ne kvar, in pa preveč lokalizuje.

c) Novice so vzbudile narodno zavest; kaj bi bilo, ko bi njih ne bilo! — sed hoc non huc.

Sploh rečeno, Novice so v literarnem oziru več dosegle, slovenščini bolj pospešile, nego so one same skraja upale in nameravale, in to viribus unitis, — narodne moči so se zbrale; njih slovstveno polje je toliko — če ne več — obrodilo, kolikor kmetijsko. — In tako je pod streho slovensko poslopje, zidano na 4 močne stebre; sedaj se lahko izdeluje znotraj, dalje dovršuje in širi na vse strani — treba še urno notranje oprave, pohišja, kinča.

Novomesto, meseca julija 1878.

P. Ladislav Hrovat.

Wann hat Cicero die beiden ersten Catilinarischen Reden gehalten?

I.

Πάν' εἰς Ἀθήνας! wäre mir fast entschlüpft, als ich die Abhandlung des Herrn Dr. Carl Hachtmann: „Die chronologische Bestimmung der beiden ersten Catilinarischen Reden Cicero's“*) zu Händen bekam. Die Sache scheint nämlich als zu bekannt kein besonderes Interesse zu erwecken, und so hätte vielleicht auch ich, zufrieden mit den bis jetzt überwiegend herrschenden Ansichten über diesen Gegenstand, dem aufgegriffenen Aufsätze regere Aufmerksamkeit nicht geschenkt, die kostbare Zeit einer andern Arbeit, für die ich eben Materialien sammelte, widmend, wenn mir nicht gerade in diesem Schuljahre unter Anderem auch die Lectüre und Interpretation der beiden ersten catilinarischen Reden an unserem Gymnasium zu Theil geworden wäre. Hastig griff ich somit darnach, im Voraus erfreut, meine bisjetzigen Ansichten und Erklärungen, die ich betreffs derselben Frage in der Schule geltend machte, darin begründet und bestätigt zu finden. Ich dachte nicht daran dass es hierüber, selbst noch in der neuesten Zeit verschiedene Meinungen geben könne. Allein ich fand mich nicht nur in meiner Erwartung getäuscht, sondern ich hätte fast, durch die in der angeführten Abhandlung entwickelten Gründe und Beweisführungen eingeschüchtert, mit meiner bisjetzigen Ueberzeugung gebrochen und dem zwar nichtNeuen, doch neu Begründeten zu Liebe das Alte aufgegeben.

Auf einmal sollte es jedoch nicht geschehen. „Lasst uns die Sache reiflich zuvor überlegen, ob man sich ihr anvertrauen dürfe oder nicht, und Andere dabei zu Rathe ziehen und ganze Tage lang die Sache in Erwägung nehmen“, sagte ich zu mir selbst, und je öfterer Untersuchung und genauerer Prüfung ich hiemit die Ansichten des Herrn Hachtmann unterzog, desto mehr Bedenklichkeiten stiegen in mir auf über die Haltbarkeit derselben, bis ich mich zuletzt, durch seine Beweise unbefriedigt, zur Verfechtung und Aufrechthaltung der der seinigen entgegengesetzten Ueberzeugung gedrängt und bewogen fühlte.

*) Siehe, Programm d. Gymnasiums zu Seehausen in der Altmark, Stendal 1877.